

Sebastian Smolarz
Evangelical School of Theology in Wrocław
s.smolarz@ewst.edu.pl
ORCID: 0000-0003-2203-6437

POŻYCZANIE NA ODSETKI
W STARYM TESTAMENCIE.
SPOJRZENIE NA BIBLIJNE TEKSTY PRAWNE
W KONTEKŚCIE USTAWODAWSTWA
STAROŻYTNEGO IZRAELA

Abstract

**Lending at Interest in the Old Testament. A Look on Biblical
Legal Texts in the Context of Ancient Israel's Legislation**

The article discusses Deut 23,20–21 in the context of the nature of ancient Israel's legislation and wider biblical and cultural contexts. It points that linguistic studies concerning the etymology and meaning of crucial Hebrew terms in the passage remain inconclusive. In turn, it proposes that the proper research on the issue of business and commercial loans among the Israelites should take into consideration a wider biblical (non-legislative) and cultural context of later monarchy. It also indicates that laws concerning loans expressed in the Torah were incomplete and that probably there was a fuller oral legal tradition behind the written laws. The article shows that there is an alternative way of reading the noun *no^kri*, as referring to economical status of an Israelite rather than to the ethnical distinctions between the Israeli and foreign peoples. Finally, it is proposed that two texts,

one from OT sapiential literature (Proverbs 22:7), and the other from a narrative describing post-exilic situation (Nehemiah 5:1–5), support the thesis that Israelites customarily expected interest on all kinds of loans given to their fellow inhabitants, although their God commanded them not to charge interest from the needy poor people. It is concluded that Deut 23,20–21 stands in line with the earlier texts of Ex 22:24 and Lev 25:35–37 and that the Israelite might have lent at interest to his compatriots as business and commercial loans.

Keywords: commercial loans, ancient Israel, oral tradition, *noḵrî*, monarchy, interest

Słowa kluczowe: pożyczki komercyjne, starożytny Izrael, tradycja ustna, *noḵrî*, monarchia, zysk

Trzy fragmenty Tory odgrywają kluczową rolę w studiach nad pożyczkami z zyskiem w ustawodawstwie starożytnego Izraela: Księga Wyjścia 22,24, Księga Kapłańska 25,35–37 oraz Księga Powtórzonego Prawa 23,20–21¹. Pierwsze dwa zakazują pożyczania na odsetki, gdy beneficjentem jest ubogi Izraelita, przy czym Kpł 25,37 doprecyzowuje, że chodzi o pożyczki żywności. Od biednych nie powinno pobierać się odsetek przy zwrocie. Trzeci fragment wydaje się odstawać od poprzednich stwierdzeniem, że odsetki nie powinny być pobierane od „brata” ani w przypadku wierzytelności pieniężnych, ani żywnościowych lub innych, od których zazwyczaj pobiera się odsetki. Można ich jednak żądać od *noḵrî*, czyli według wielu przekładów Starego Testamentu pożyczkobiorcy obcoplemiennego². Wydaje się więc, że to ten trzeci passus odnoszący się do „brata” raczej niż „biednego” stanowi główną przesłankę interpretacyjną w kwestii tego, czy pożyczanie na odsetki było w ogóle prawnie dopuszczalne w Izraelu. Spora grupa badaczy

¹ Numeracja wersetów za Biblią Hebrajską.

² BIBLIA WARSZAWSKO-PRASKA 1997, BIBLIA TYSIĄCLECIA 1999, BIBLIA PAULISTÓW 2008, BIBLIA EKUMENICZNA 2017, ENGLISH STANDARD VERSION 2016, NEW KING JAMES VERSION 1982 i inne. Alternatywne znaczenie tego terminu omówiono w dalszej części.

konkludowała w różnych okresach historii, że prawo Izraela było szczególne na tle ustawodawstw starożytnego Bliskiego Wschodu, gdyż tylko ono negatywnie wyrażało się na temat zysku z pożyczek udzielanych własnym pobratymcom³. Było zatem szczególne i niepowtarzalne. W historii interpretacji tekstów dotyczących pożyczek zdarzały się jednak głosy sugerujące, że problem jest złożony i że umiejscowienie tych fragmentów prawa w szerszym kontekście biblijnym i kulturowym może popychać badacza do innych, mniej oczywistych na pierwszy rzut oka wniosków. Zamiarem niniejszego artykułu jest wskazanie na te alternatywne opinie i zasugerowanie, że zakaz pobierania odsetek od współplemieńców niekoniecznie był uniwersalny i że możliwe było uzyskiwanie odsetek z pożyczek udzielanych w celach komercyjnych i inwestycyjnych.

Aby wykazać tę możliwość, artykuł będzie się kolejno skupiał na znaczeniu głównych hebrajskich terminów użytych w Pwt 23,20–21, na naturze „kodeksów prawnych” Starego Testamentu, szerszym biblijnym i kulturowym kontekście tego nakazu, a także dwóch przykładowych tekstach, które wskazują, że pożyczanie na odsetki było stosowaną w Izraelu praktyką.

Znaczenie czasownika *nāšak*

Uczeni próbowali ustalić etymologię oraz znaczenie czasownika *nāšak*⁴. W świetle dostępnych dokumentów w językach semickich pozostają one nierozstrzygnięte. Należy podkreślić, że niektóre sugestie mogą naprowadzać na negatywne konotacje słowa użytego w kontekście pożyczania. Warto krótko omówić dwie główne linie argumentacyjne, aby sprawdzić, jakie konotacje niesie ze sobą ten termin.

Arvid S. Kapelrud przedstawia w *Theological Dictionary of the Old Testament* klasyczną dyskusję dotyczącą znaczenia

³ E.g. MALONEY 1974, 1.

⁴ E.g. LOEWENSTAMM 1969, 78–80.

czasownika *nāšaḳ*. Wskazuje on, że rdzeń *nšḳ* w językach semickich oznacza „gryźć, obgryźć”. W kontekście analizowanego prawa czasownik *nāšaḳ* oznaczałby więc „odgryzienie zysku/korzyści” dla/przez pożyczającego⁵. Zauważa przy tym, że znaczenie figuratywne – „pobranie odsetek” – jest właściwe jedynie w przypadku występowania czasownika w Pwt 23,20 oraz Ha 2,7. W tym pierwszym wypadku pobranie zysku od drugiego Izraelity oznaczałoby „ugryzienie” go⁶. Znaczenie to miałoby negatywne konotacje, które mogłyby nawet kojarzyć się z ugryzieniem przez węża (zob. Rdz 49,17).

Ludwig Koehler w *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament* zaproponował jednak, że czasownik *nāšaḳ* (II) powinien być odróżniony od tak samo brzmiącego czasownika oznaczającego „gryźć” *nāšaḳ* (I)⁷. Jest on bardziej neutralny w swoim wydźwięku i oznacza pożyczanie na uzasadniony zysk, nawiązując tym samym do akadyjskiego rdzenia *našaḳu*. Odwołujący się do niego rzeczownik *nešeḳ* oznacza po prostu zysk bądź odliczenie (zob. Ps 15,5; Ez 18,8.13). Wydźwięk znaczeniowy mógłby być w tym przypadku neutralny, a nawet pozytywny, zważywszy, że pożyczkodawca spogląda na użyczenie swoich zasobów w kontekście potencjalnego zysku. Możliwe, że w jednym przypadku (Ha 2,7–8) czasownik *nāšaḳ* występuje w dwóch znaczeniach (I – gryźć; II – pozyskiwać odsetki). Można więc odczytać te wersety jako grę słów dotyczącą dwóch czasowników, których forma jest identyczna, co można sparafrazować następująco: „dłużnicy okazali się wierzycielami... staną się gryzącymi, a gnębiciel sam będzie ugryziony”⁸.

Innym czasownikiem odnoszącym się do pożyczek jest *nāša'*. Jest on błędnie utożsamiany z pożyczaniem na odsetki, podczas gdy oznacza jedynie wzięcie jakiejś rzeczy tytułem rekojmi za pożyczkę, np. płaszcz (Pwt 24,10–13; Ne 5,3), domu

⁵ BOTTERWECK, RINGGREN, FABRY 1999, 62.

⁶ BOTTERWECK, RINGGREN, FABRY 1999, 63.

⁷ KOEHLER, BAUMGARTNER 1995, 729.

⁸ Cf. WAKELY 1997, 186.

lub posiadłości (Kpł 25,25–28) albo przyjęcie pożyczkobiorcy jako najemnika/sługi w zamian za udzielenie mu pożyczki (Kpł 25,39–40)⁹. W tym ostatnim przypadku najemnik stawał się wolny w roku szabatowym bądź jubileuszowym.

Należy wziąć pod uwagę, że niektóre polskie tłumaczenia wspominają o „lichwiarskich odsetkach” w Pwt 23,21 (np. Biblia Warszawska), mimo to łacińskie określenie *usura*, odnoszące się kolejno do hebrajskiego *nāšaq* oraz do greckiego *τόκος* (LXX), dopiero z czasem nabrało negatywnych konotacji¹⁰. Pierwotnie odnosiło się do odebrania od pożyczkobiorcy więcej niż wynosiła suma udzielona przez pożyczkodawcę. Potoczna „lichwa” stała się problemem bardziej koncepcji etycznych i teologicznych niż znaczenia hebrajskich słów. W historii europejskiego chrześcijaństwa debatowano nad tym, czy wszystkie pożyczki na procent stanowią przestąpienie Bożego prawa, czy tylko te dotyczące użyczenia ubogim¹¹. Początkowo, w okresie patrystycznym, przeważały głosy odczytujące zakazy pożyczania na odsetki nader literalnie. Ojcowie Kościoła z reguły twierdzili, że pożyczanie na odsetki jest sprzeczne z miłością chrześcijańską, opierając się prawdopodobnie na arystoteliańskim przekonaniu o „bezpłodności pieniędzy”, które nie mogą pomnażać się ani ubywać¹². Z czasem jednak niektóre późnośredniowieczne interpretacje skłaniały się ku słuszności pobierania procentu z pożyczki jako ceny za umożliwienie komuś dokonania użytku z pieniędzy¹³. Nauka dotycząca możliwości pobierania zysku z udzielonej pożyczki została rozwinięta przez Jana Kalwina, który twierdził, że Pismo Święte nigdzie takiej praktyki nie potępia, za wyjątkiem pomocy ubogim¹⁴. Pieniądze i pożyczki zaczęto traktować bardziej jako

⁹ ISSLER 2016, 764.

¹⁰ HARPER, SMIRL 2014, 564.

¹¹ Krótki szkic podejść w Kościele powszechnym i w dobie reformacji odnaleźć można w HARPER, SMIRL 2014, s. 566n.

¹² MALONEY 1973, 241–265.

¹³ E.g. CHAUFEN 2002, 159–173, 218–222.

¹⁴ E.g. WYKES 2003, 41–44.

dobro produkcyjne mogące wytworzyć realny zysk. Pojawiła się wówczas argumentacja, że pieniądź może zrodzić pieniądź. Zdarzają się jednak i współczesne głosy twierdzące, że wszelkie pożyczki na procent są przestąpieniem Bożego nakazu z biblijnego punktu widzenia¹⁵.

W kontekście niemożliwości wyciągnięcia jednoznacznych konkluzji ze znaczenia terminów dotyczących pożyczania na zysk warto wziąć pod uwagę szerszy prawny i kulturowy kontekst starożytnego Izraela.

Ustawodawstwo starożytnego Izraela – prawo spisane i ustne

Niektórzy badacze zauważają, że w przypadku praw Starego Testamentu ciężko mówić o jednolitym kodeksie prawnym. Taki kodeks zakładałby kompilację autorytatywnych ustaw – prywatnych i publicznych, cywilnych i kryminalnych. Nahum M. Sarna wylicza braki w prawach Tory, które świadczyć mogą o niepełnym charakterze spisanego ustawodawstwa starożytnego Izraela: brak doprecyzowania opłaty ślubnej *mōhar*, zasad zamążpójścia, brak szczegółowego prawa dziedziczenia (z wyjątkiem dziedzictwa pierworodnego syna – Pwt 21,15–17), spisanego prawa handlowego i sprzedaży, brak uszczegółowionych zasad dotyczących zobowiązań finansowych i zastawów, gwarancji i partnerstwa¹⁶. Zakłada się w związku z tym istnienie pewnych zwyczajowych praw przekazywanych ustnie, do których dotrzeć można w drodze badania odniesień do zasad ludzkiego postępowania opisanych w narracjach Tory lub tekstów sapiencjalnych, np. w Księdze Przysłów. Teksty prawne natomiast te zasady aktualizują bądź zmieniają, czasami wyrażając pewien pożądaný ideał prawny. Sarna wyraża więc przekonanie, że wiele ustaw, które niejako regulowały relacje międzyludzkie, było dziedziczonych od przodków za pomocą

---

¹⁵ E.g. BELL 2012, 163. Cf. przykłady kilku współczesnych autorów w: ISSLER 2016, 770.

¹⁶ SARNA 1987, 168–171.

tradycji oralnej. Prawa spisane w Torze nie stanowią więc kodeksu prawnego w technicznym sensie. Sarna zauważyła także, że podobne trudności sprawiają ustawodawstwa innych narodów starożytnego Bliskiego Wschodu: Kodeksowi Hammurabiego brakuje szczegółowych ustaw dotyczących morderstwa i ogólnie prawa kryminalnego, a prawa miasta Esznunna nie wypowiadają się na temat partnerstwa, adopcji i dziedziczenia. Możliwe jest, że zarówno w Babilonie, jak i w Eszunninie funkcjonowały niepisane prawa zwyczajowe dotyczące spraw codziennych¹⁷.

Podobne stanowisko dotyczące niekompletności kodeksów prawnych starożytnego Bliskiego Wschodu podziela Michael Fishbane¹⁸. Potwierdza on, że spisane prawo Biblii Hebrajskiej jest częściowym wyrazem bardziej kompletnego prawa przekazywanego ustnie. Prawna tradycja przekazywana oralnie prawdopodobnie stanowiła właściwy kontekst do wydawania sądowych orzeczeń. Spisane ustawodawstwo Izraela posiada pewne luki, gdyż nie zawiera zbyt szczegółowych zasad dotyczących małżeństwa, kontraktów handlowych, a także praw związanych ze śmiercią. Natomiast wgląd w pewne niespisane prawa zwyczajowe umożliwiają teksty nielegislacyjne: narracje folklorystyczne, teksty historiograficzne oraz annały¹⁹. Fishbane wskazuje, że ustawodawstwa narodów starożytnego Bliskiego Wschodu zawierają przepisy, które stanowiły „wizje” oraz ideały sprawiedliwości danego władcy, a które mogły zostać wprowadzone jako poprawki bądź reformy w miejsce wcześniejszych przepisów i rozporządzeń. Nie były one więc kompletnymi kodeksami prawnymi. Podobnie w przypadku spisanych ustaw biblijnych należałoby mówić co najwyżej o „literackich wyrażeniach mądrości prawnej starożytnego Izraela”, które stanowiły przykłady pożądanego ideału sprawiedliwości²⁰.

---

¹⁷ SARNA 1987, 169.

¹⁸ FISHBANE 1988, 91, 95.

¹⁹ FISHBANE 1988, 97.

²⁰ FISHBANE 1988, 95.

W świetle powyższych obserwacji poczynić można konkluzję, że teksty prawne Starego Testamentu dotyczące pożyczek wyrażone w tekstach Tory mogły być niekompletne. Możliwe jest, że istniały zwyczajowe zasady dotyczące udzielania pożyczek na inwestycje, w tym też określony wymiar odsetek pobieranych w takich przypadkach. Poza tym inne teksty nielegislacyjne mogą stanowić dodatkowy komentarz na temat wyobrażeń dotyczących zasad pożyczania w Izraelu. Wydaje się więc zasadnym, aby przy interpretacji biblijnych *passusów* dotyczących pożyczek uwzględnić szerszy kontekst kulturowo-społeczny biblijnego Izraela wraz z tekstami nielegislacyjnymi mogącymi zawierać odniesienia do starożytnych praktyk związanych z udzielaniem i braniem pożyczek²¹.

Kulturowy kontekst Pwt 23,20–21

Bibliści dyskutują na temat kontekstu, w którym powstać mogło prawo dotyczące pożyczek w omawianym fragmencie Tory. Z jednej strony spektrum znajdują się głosy wskazujące, że nakaz ten oddaje sytuację, gdy Izrael był ludem agrarnym i nie interesowały go pożyczki mające na celu rozwój handlowy albo dla jakiś innych, konsumpcyjnych, biznesowych i industrialnych celów²². Chodziło zawsze o pożyczki charytatywne na korzyść współplemieńców, którzy popadli w kłopoty finansowe. Jak wskazują podobne fragmenty z Wj 22,24 oraz Kpł 25,36–37, udzielenie pomocy takiemu potrzebującemu podpadało bardziej w kategorię moralnego obowiązku (zob. Pwt 15,7–8)²³. Podporządkowanie się temu moralnemu prawu mogło skutkować błogosławieństwem Bożym. Prawo to miało przede wszystkim chronić biednych przed wyzyskiem ze strony bogatszych. Niektórzy badacze zakładają, że poza potrzebą pożyczania zubożałym współplemieńcom nie było w starożytnym Izraelu żadnego znaczącego rynku pieniężnego

---

²¹ Podejście takie zaobserwować można w: SILVER 1983, 65–68.

²² E.g. TIGAY 1996, 217.

²³ Cf. DRIVER 1902, 265.

i to według nich stanowi obecny konsensus w studiach nad Pwt 23,20–21²⁴.

Z drugiej strony pojawiły się głosy uczonych, którzy kwestionują przedstawione powyżej wąskie podejście do kwestii pożyczek. Jeżeli można mówić ogólnie o agrarnym społeczeństwie Izraela w czasach przedmonarchicznych, to w kontekście VIII i VII wieku p.n.e., i czasów monarchii, trudno wyobrazić sobie brak zainteresowania kupiectwem, produkcją na większą skalę, rolnictwem nastawionym na sprzedaż bądź pożyczkami na procent²⁵. Izrael był ludem osadzonym na szlaku handlowym między Egiptem a Mezopotamią, więc należy raczej założyć, że był poddany wpływom międzynarodowego handlu i zainteresowanie komercyjnymi pożyczkami mogło w związku z tym wzrastać. W tym podejściu badacze argumentują, że Pwt 23,20–21 ograniczał się jedynie do pożyczek potrzebującym, czyli takich, w których pożyczkobiorca nie posiadał odpowiednich zasobów, aby nabyć produkty niezbędne do życia.

W związku z drugim podejściem na szczególną uwagę zasługuje sugestia Klausa Isslera, który zaproponował, że Pwt 23,20 oraz 23,21 kontrastują dwie grupy ludzi o różnym statusie ekonomicznym, a niekoniecznie etnicznym. Pierwszą z nich są ubodzy (w. 20), a drugą *noḵrî* – kupcy biznesowi (w. 21)²⁶. Badacz ten argumentuje, że w studiowanym prawie nie chodzi tyle o różnice etniczne (Izraelita–obcokrajowiec), co raczej o kontrast ekonomiczny. *noḵrî* to przede wszystkim handlarz, który zaciągał pożyczki i mógł spłacić ich oprocentowanie. Termin ten pojawia się w odniesieniu do ludzi pięć razy w Księdze Powtórnego Prawa (14,21; 15,3; 17,15; 23,21; 29,21). Pwt 17,15 stwierdza, że *noḵrî* nie powinien zostawać królem w Izraelu, co by mogło sugerować odniesienie do pochodzenia etnicznego. Jednak już Pwt 29,21 odnosi się do

²⁴ Cf. CHRISTENSEN 2002, 555; CRAIGIE 1976, 302.

²⁵ Cf. SILVER 1983, 65–68.

²⁶ ISSLER 2016, 771, 775–777.

przyszłej sytuacji Izraela, w której *noḵrî* znajdzie się pośród repatriantów powracających po wygnaniu do miejsca błogosławieństw Bożych. Nie ma tu więc bezpośredniego odniesienia do jego pochodzenia etnicznego. Pozostałe trzy fragmenty odnoszą się do handlowych czynności *noḵrî*. Księga Powtórzonego Prawa 14,21 – może on handlować mięsem zwierzęcia, które padło; 15,3 – *noḵrî* powinien spłacić dług pomimo roku szabatowego; 23,21 – możliwe jest odbieranie od niego zysku z pożyczki. Dwa ostatnie teksty wskazują jednoznacznie, że Izraelici udzielali pożyczek komercyjnych. Dlatego według Isslera Księga Powtórzonego Prawa, używając określenia *noḵrî*, ma bardziej na uwadze pożyczki handlowe niż etniczny status pożyczającego. Innymi terminami określającymi obcych w odniesieniu do Izraela są *gēr* (22 razy w Pwt) oraz *zār* (1 raz w Pwt), ale tylko *noḵrî* ma konotacje handlowe. Toteż można założyć, że nacisk położony jest nie tyle na etniczne pochodzenie takiego pożyczkobiorcy, ile raczej na jego zdolność spłaty pożyczki komercyjnej. Innym hebrajskim określeniem, które na pierwszy rzut oka sugeruje przynależność etniczną, lecz koncentruje się niemal wyłącznie na wykonywanej profesji, jest *kʳna`anî*. Słowo to pierwotnie odnosiło się do geograficznej nazwy Kanaan oraz do mieszkańców tych ziem. Z czasem zaczęło oznaczać handlarza oraz kupca, prawdopodobnie dlatego że wcześniej to właśnie Kananejczycy znani byli ze swych umiejętności handlowych. W tych wypadkach nie ma ono żadnego połączenia z oryginalną przynależnością etniczną (zob. Hi 41,6; Prz 31,24; Iz 23,8; Ez 16,29; 17,4; Oz 12,7; So 1,11 oraz Za 14,21 – ten ostatni mówi o handlarzach w świątyni jerozolimskiej). W podobny sposób *noḵrî* mogłoby odnosić się nie tyle do cudzoziemskiego kupca, ale do jakiegokolwiek handlarza lub kupca mogącego pożyczać kapitał w celach biznesowych. Byłoby to dodatkowo zgodne ze znaczeniem Wj 22,24, w którym fragmencie *nōše'* to pobierający zazwyczaj oprocentowanie (zysk) od pożyczki, ale nie powinien czynić tego względem ubogiego w potrzebie. Z założenia mógłby pobrać

zysk z pożyczki udzielonej *no $\dot{c}$ ri*, bez względu na to, jaką tamten posiadałby przynależność etniczną.

Obserwacje Isslera mogą dodatkowo wspierać ogólne założenie, że pożyczki komercyjne były znane i praktykowane w starożytnym Izraelu czasów monarchii (VIII i VII wiek). Wskazywałyby też, że wszystkie trzy zestawiane zazwyczaj ze sobą passusy (Wj 22,24, Kpł 25,35-37 oraz Pwt 23,20-21) mogą się wzajemnie uzupełniać. A zatem nakaz wyrażony w ostatnim fragmencie niekoniecznie musi kolidować z dwoma poprzednimi. Dodatkowym atutem tej propozycji jest niwelacja problemów pojawiających się w interpretacjach zakładających podwójne standardy etyczne starożytnego Izraela dotyczące pożyczek.

Biblijne teksty nielegislacyjne dotyczące pożyczek

Oprócz wymienionych powyżej trzech tekstów prawnych odnoszących się do pożyczania można wskazać również dwa przykładowe teksty niebędące ustawami, które rzucają dalsze światło na studiowane zagadnienie czerpania zysku z pożyczek. W pierwszej kolejności warto odnieść się, zgodnie z sugestią Nahuma Sarny (por. wyżej), do przykładowego tekstu sapiencjalnego.

Fragm. Księgi Przysłów 22,7 znajdujący się w tzw. pierwszym zbiorze Salomonowym, a więc w materiale pochodzącym prawdopodobnie sprzed czasów niewoli²⁷, odnosi się do sytuacji, w której bogatszy Izraelita czerpie zysk od biednego pożyczkobiorcy, co w rezultacie może prowadzić do uczynienia tego drugiego sługą/niewolnikiem pierwszego²⁸. Prawo zezwalało na przyjęcie niejako w niewolę zubożałego Hebrajczyka lub Hebrajki na maksymalnie sześć lat i nakazywało uwolnienie takiej osoby w roku siódmym (szabatowym), hojnie obdarowując (Pwt 15,12-15). Zakładało więc to prawo czerpanie

²⁷ E.g. SYNOWIEC 1997, 110-117.

²⁸ Tak tę przypowieść objaśnia WALTKE 2005, 207.

korzyści od pożyczkobiorcy przez to, że pracował pewien czas na rzecz swojego wierzyciela. Nie ma jednak pewności, czy słowo „niewolnik” powinno być odczytane dosłownie. Możliwe, że ta przypowieść stanowiła ogólną przestrożę dla pożyczkobiorców przez ukazanie im dalekosiężnych konsekwencji zadłużania – mogli stracić niezależność względem swoich wierzycieli²⁹. Albo bardziej ogólnie i metaforycznie, omawiana przypowieść pokazywała, że każdy dług jest formą zniewolenia³⁰.

Bez względu na to, którą opcję interpretacyjną przyjmie się za bardziej prawdopodobną, Prz 22,7 pokazuje, że w tamtejszym społeczeństwie zakładano pewien zysk dla wierzyciela w przypadku udzielenia pożyczki nawet ubogiemu. Rodzi się więc pytanie, czy teksty legislacyjne Tory nie były pewnym moralnym ideałem, który niespecjalnie był respektowany przez izraelskie społeczeństwo przedwygnaniowe (zob. Ez 18,8. 13; 22,12).

Drugim tekstem godnym uwagi jest Ne 5,1–5, odnoszący się do sytuacji drobnych rolników, właścicieli ziemskich i uboższych ludzi płacących podatki Persom, którzy w czasach odbudowy Jerozolimy zapożyczyli się u swoich pobratymców, dając im w depozyt pola, winnice, domy, a także własne dzieci (zob. Wj 21,1–11)³¹. Możliwe, że sytuacja dotyczy również czasów nieurodzaju bądź sytuacji, w której odbudowa świętego miasta pochłaniała tyle czasu i energii, że nie pozostawało ich za wiele na pracę na roli (zob. Ne 5,3b). Bogatsi wierzyciele, posiadający wolny kapitał, wykorzystali sytuację, aby czerpać zysk od swych uboższych towarzyszy. W rezultacie Nehemiasz potępił nakładanie ciężkich brzemion przez przywódców i urzędników na uboższych braci w potrzebie. Argumentował on, że repatrianci doświadczyli niedawnego wybawienia z niewoli, a tymczasem popadli w niewolę finansową. Choć tekst sam zaznacza, że również Nehemiasz udzielał pożyczek, rezygnując

---

²⁹ E.g. MURPHY 1998, 165.

³⁰ Cf. GARRETT 1993, 188.

³¹ Cf. FENSHAM 1982, 191; WILLIAMSON 1985, 235n.

z pobierania od nich zysku (Ne 5,10). Kontekst w tym wypadku wskazuje, że chodziło o przestąpienie prawa dotyczącego pomagania biednym i wykorzystywania ich trudnej sytuacji do dalszego wzbogacenia się niż raczej o uniwersalny zakaz pożyczania współwyznawcom na procent. Z kolei samo branie zastawu w postaci ludzkiej siły roboczej (Ne 5,3) sugeruje, że oczekiwanie zysku z pożyczki było czymś powszechnie przyjętym w powygnaniowej społeczności Judei.

Powyższe dwa przykłady zdają się wskazywać, że pożyczanie na zysk było normalną praktyką w czasach późnej monarchii w Izraelu oraz w czasach powygnaniowych. Oczekiwanie zysku z inwestycji, jaką była pożyczka, było brane pod uwagę nawet względem ubogich. I choć ideał prawny zabraniał pożyczania potrzebującemu ubogiemu na procent, zwyczajowe społeczne oczekiwanie zakładało zdobycie zysku na każdej pożyczce.

Konkluzje

W niniejszym artykule starano się wskazać, że badania lingwistyczne i etymologiczne dotyczące kluczowych czasowników odnoszących się do udzielania pożyczek w Pwt 23,20–21 nie są jednoznaczne. Podobnie istnieją wątpliwości, że ustawy wyrażone w Torze stanowiły pełny obraz prawny starożytnego Izraela w przypadku umów handlowych i pożyczek. Oprócz zasad wyrażonych w tekstach legislacyjnych należy zwrócić uwagę na te teksty narracyjne i sapiencjalne, które stanowią wgląd w zwyczajowe zasady ludu przekazywane drogą tradycji ustnej. Wobec tego zasugerowano, że jedynie szersze badania dotyczące natury ustawodawstwa starożytnego Izraela oraz szerszego kontekstu biblijnego i kulturowego mogą pomóc przy ustalaniu, czy Stary Testament zezwalał Izraelicie pożyczać swojemu pobratymcowi na procent. Zwrócono uwagę, że istnieje alternatywna możliwość odczytania rzeczownika *nokrî*, który niekoniecznie musiałby odnosić się do różnic etnicznych, a mógłby wskazywać na status ekonomiczny pożyczkobiorcy.

Dodatkowo zauważono, że dwa nielegislacyjne teksty (Prz 22,7 oraz Ne 5,1–5) przemawiają na korzyść tego, że Izraelici późnych czasów monarchicznych, jak i powygnaniowych zwyczajowo oczekiwali zysku z udzielenia każdej pożyczki. W tym kontekście prawa Tory dotyczące pożyczek miały niejako idealistycznie stanowić ograniczenie względem pobierania odsetek od ubogich, co by ich mogło realnie zniewolić.

Wobec powyższych argumentów można zaproponować, że Pwt 23,20–21 powinno być interpretowane w świetle wcześniejszych sformułowań z Wj 22,24 oraz Kpł 25,35–37. Izraelita nie powinien pożyczać na odsetki ubogiemu pobratymcowi w potrzebie. Zasada ta, jak się zdaje, nie miała zastosowania do pożyczek inwestycyjnych i komercyjnych w Izraelu.

BIBLIOGRAFIA

BELL 2012: D.M. Bell, *The Economy of Desire. Christianity and Capitalism in a Postmodern World*, Grand Rapids 2012.

BIBLIA EKUMENICZNA 2017: *Biblia Ekumeniczna to jest Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu z księgami deuterokanonicznymi. Przekład ekumeniczny z języków oryginalnych*, przeł. M. Ambroży et al., Warszawa 2017.

BIBLIA PAULISTÓW 2008: *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Najnowszy przekład z języków oryginalnych z komentarzem*, przeł. K. Bardski et al., Częstochowa 2008.

BIBLIA TYSIĄCLECIA 1999: *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Biblia Tysiąclecia*, przeł. C. Jakubiec et al., Poznań 1999.

BIBLIA WARSZAWSKO-PRASKA 1997: *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Biblia Warszawsko-Praska*, przeł. K. Romaniuk, Warszawa 1997.

BOTTERWECK, RINGGREN, FABRY 1999: G.J. Botterweck, H. Ringgren, H.J. Fabry (eds.), *Theological Dictionary of the Old Testament*, transl. D.W. Stott, vol. X, Grand Rapids–Cambridge 1999, s. 61–65.

CHAFUEN 2002: A.A. Chafuen, *Chrześcijananie za wolnością. Ekonomia późnoscholastyczna*, tłum. K. i K. Koehlerowie, Kraków 2002.

CHRISTENSEN 2002: D.L. Christensen, *Word Biblical Commentary. Deuteronomy 21:10–34:12*, Nashville 2002.

CRAIGIE 1976: P.C. Craigie, *The Book of Deuteronomy*, Grand Rapids 1976.

DRIVER 1902: S.R. Driver, *A Critical and Exegetical Commentary on Deuteronomy*, 3rd ed., Edinburgh 1902.

ENGLISH STANDARD VERSION 2016: *The Holy Bible: English Standard Version*, Wheaton 2016.

FENSHAM 1982: F.C. Fensham, *The Books of Ezra and Nehemiah*, Grand Rapids 1982.

FISHBANE 1988: M. Fishbane, *Biblical Interpretation in Ancient Israel*, Oxford 1988.

GARRETT 1993: D.A. Garrett, *Proverbs, Ecclesiastes, Song of Songs*, Nashville 1993.

HARPER, SMIRL 2014: I. Harper, L. Smirl, *Usury*, [w:] P. Oslington (ed.), *The Oxford Handbook of Christianity and Economics*, Oxford 2014, s. 564–580.

ISSLER 2016: K. Issler, *Lending and Interest in the OT. Examining Three Interpretations to Explain the Deuteronomy 23:19-20 Distinction in Light of the Historical Usury Debate*, „Journal of the Evangelical Theological Society” 59/4 (2016), s. 761–789.

KOEHLER, BAUMGARTNER 1995: L. Koehler, W. Baumgartner, *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament*, vol. II, Leiden–New York 1995.

LOEWENSTAMM 1969: S.E. Loewenstamm, נשך and תרביית/מ, „Journal of Biblical Literature” 88/1 (1969), s. 78–80.

MALONEY 1973: R.P. Maloney, *The Teaching of the Fathers on Usury. An Historical Study on the Development of Christian Thinking*, „Vigiliae Christianae” 27/4 (1973), s. 241–265.

MALONEY 1974: R.P. Maloney, *Usury and Restrictions on Interest-Taking in the Ancient Near East*, „Catholic Biblical Quarterly” 36 (1974), s. 1–20.

MURPHY 1998: R.E. Murphy, *Word Biblical Commentary. Proverbs*, Nashville 1998.

NEW KING JAMES VERSION 1982: *The New King James Version*, Nashville 1982.

SARNA 1987: N.M. Sarna, *Exploring Exodus. The Heritage of Biblical Israel*, New York 1987.

SILVER 1983: M. Silver, *Prophets and Markets. The Political Economy of Ancient Israel*, Boston–The Hague–London 1983.

SYNOWIEC 1997: J. Synowiec, *Mędrzy Izraela – ich pisma i nauka*, Kraków 1997.

TIGAY 1996: J.H. Tigay, *The JPS Torah Commentary. Deuteronomy*, Philadelphia 1996.

WAKELY 1997: R. Wakely, “ַָֿ” [w:] W.A. VanGemeren (ed.), *New International Dictionary of Old Testament Theology and Exegesis*, vol. III, Grand Rapids 1997, s. 185–189.

WALTKE 2005: B.K. Waltke, *The Book of Proverbs, Chapters 15–31*, Grand Rapids 2005.

WILLIAMSON 1985: H.G.M. Williamson, *Word Biblical Commentary. Ezra, Nehemiah*, Nashville 1985.

WYKES 2003: M. Wykes, *Devaluing the Scholastics. Calvin’s Ethics of Usury*, „Calvin Theological Journal” 38 (2003), s. 27–51.